

‘קאנטיס דיב’ירסוס’ (שירים שונים): במה ספרותית לא ידועה משאלוניקי

רבקה הבסי
אוניברסיטת בר-אילן

בעולם הספרות בלאדינו בעת החדשה תפסה מקום בולט במיוחד העיתונות.¹ מלבד הבאת חדשות ומידע מן הנעשה בקהילה, בעולם היהודי וברחבי העולם, העיתונות בלאדינו הייתה במה לכתובה ספרותית בסוגות מגוונות: מחזות, סיפורים קצרים, רומנים בהמשכים, סדרות הומוריסטיות, מאמרי ביקורת ופולמוס, ושירה על צורותיה ותכניה השונים: פואמות הגותיות או אידיאולוגיות, המנונים, פרודיות על פיוטים, תרגומי שירה משפות אחרות, שירה לירית ושירה שנועדה לזמרה.² שירה בלאדינו נדפסה והופצה גם בפרסומים נפרדים שהוקדשו

1 E. Romero, *La creación literaria en lengua sefardí*, Madrid 1992, pp. 179-198; Sarah Abrevaya Stein, *Making Jews Modern: The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*, Bloomington, IN 2003 וכן ההפניות אצל ד' הכהן, ארון הספרים בלאדינו: מחקר ומיפוי, עבודה לתואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"א, עמ' 75-78, 95-97.

2 על סוגות ספרות בעיתונות ראו: דוד מ' בוניס, קולות משאלוניקי היהודית: קטעים מהסדרות ההיתוליות בג'ודומו 'טיאו איזורה אי סו מוז'יר בינוטה' ו'טיאו בוחור אי סו מוז'יר ג'אמילה' מאת משה קאזיס, ירושלים תש"ס; Olga Borovaya, *Modern Ladino Culture: Press, Belles Lettres, and Theater in the Late Ottoman Empire*, Bloomington, IN 2012; Amelia Barquín, *Edición y estudio de doce novelas aljamiadas sefardíes de principios del siglo XX*, Bilbao 1997; Rosa Sánchez, "Marido por forma", un diálogo matrimonial en la prensa humorística judeoespañola", *Ladinar: Estudios en la literatura, la música y la historia de los sefardíes* 6 (2012), pp. 193-212; Elena Romero, *El teatro de los sefardíes orientales*, Madrid 1979 על שירה בלאדינו בעת החדשה ראו: רומרו, *Lacreación* (היצירה, הערה 1), עמ' 212-217; על שירה בעיתונות ראו: משה אטיאש, "שלמה ח' שלם – אביר המשוררים בלאדינו", בתוך: זכרון שלוניקי, דוד א' רקנטי (עורך), כרך ב', תל-אביב תשמ"ו, עמ' 322-336; ניצה דורי, "איל מכביאו": קווים לדמותו של שנתון ספרותי-צינוני בלאדינו (שאלוניקי 1914-1931), עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ו; Elena Romero, "Poetas sefardíes en la Salonica de 1900s: ¿un ajuste de cuentas?", *Hesperia, Culturas del mediterráneo* 5, no. 7 (2009), pp. 107-126.

לשירים, בדרך כלל בחוברות שהיקפן מצומצם (לעתים אף בדף בודד). לעתים היה זה פרסום ראשון של שירים, ולעתים כללו החוברות שירים שנדפסו קודם לכן בעיתונים. חוברות שיר כאלה ראו אור בעיקר בשאלוניקי, החל מראשית המאה העשרים ובמיוחד בשנות העשרים והשלושים.³

מתברר שבנוסף לאפיקים אלה של הפצת שירים, התקיימה במה נוספת, שונה מאלה שתוארו לעיל. זהו העיתון 'קאנטיס דיב'ירסוס' (שירים שונים, להלן: ק"ד), ששבעה גיליונות שלו הגיעו לפני שנים אחדות לארכיון המרכז לחקר הלאדינו ע"ש נעימה ויהושע סלטי שבאוניברסיטת בר אילן.⁴ העיתון, שנדפס בשאלוניקי בשנים תרפ"ט-תרצ"א (1929-1930), אינו מוכר משום מקור אחר. ייחודו בכך שהוקדש באופן בלעדי לשירים בסוגות שונות. מלבד שירים נדפסו בעיתון רק מודעות פרסומת לעסקים, לבעלי מקצוע ולעיתון עצמו, הודעות אחדות על אירועים משפחתיים (כגון אירוסין או פטירה) או על נשפי ריקודים מתוכננים, וכן הודעות מטעם העיתון על שירים שעתידים להידפס בגיליונות הקרובים.

מאמר זה מביא סקירה ראשונית של העיתון על היבטי התוכן והצורה שלו ועל המחברים המשתתפים בו. בעקבות הסקירה אנסה למקם את ק"ד על מפת העיתונות בלאדינו בשאלוניקי.⁵

3 על חוברות שירים ראו: Samuel G. Armistead and Joseph H. Silverman, *The Judeo-Spanish Ballad Chapbooks of Y.A. Yona*, Los Angeles-Berkley 1971; Leonor Carracedo, "Los cantos de la gata, Saloniki, 1927", *Dianium: Homenaje a Juan Chabas. Revista universitaria de las letras y de las ciencias*, Denia (Alicante) 1989, pp. 233-257; Alberto Conejero López, "Cantos satíricos sobre la mujer moderna en *Los cantos de la Trompeta* y *Los cantos de la Gata*", in Rena Molho, Hilary Pomeroy (eds.), *Judeo Espaniol: Textos satiricos judeo-espanoles por los selaniklis y para los selaniklis*, 4th International Conference on The JudeoSpanish Language, 26-28 of October 2008, Thessaloniki 2011, pp. 177-195; Rivka Havassy, "New Texts to Popular Tunes: Sung-Poems in Judeo-Spanish by Sadik Gershon and Moshe Cazes (Sadik y Gazoz)", in Hilary Pomeroy and Michael Alpert (eds.), *Proceedings of the Twelfth British Conference on Judeo-Spanish Studies (2001): Sephardic Language, Literature and History*, (Leiden-Boston 2004), pp. 149-157; רפאל, ר' יעקב אברהם יונה – משורר העתים של שאלוניקי, פעמים 70 (תשנ"ז), עמ' 100-123; רבקה הבסי, שירי-הזמר בספרדית-יהודית (לאדינו) של צדיק גרשון ומשה קאזיס (צדיק אי גאזוז), עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, תש"ס.

4 תודתי נתונה לפרופ' שמואל רפאל, ראש המרכז לחקר הלאדינו באוניברסיטת בר-אילן, על עזרתו. אני מודה גם לפרופ' אדוין סרוסי ולד"ר דב הכהן, שסייעו בידי במידע ובעצה טובה.

5 על העיתונות בלאדינו בשאלוניקי ראו גילה הדר, "העיתונות היהודית", בתוך: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים: יוון, עורך: אייל ג'יניאו (עורך), ירושלים תשע"ד, עמ' 201-218; מ' מולכו, "העיתונות האישפאניולית בשאלוניקי", שאלוניקי עיר ואם בישראל, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' 103-108; רומרו, היצירה (הערה 1), עמ' 184-186; בוניס, קולות (הערה 2), עמ' 28-32; יצחק בן-רובי, "העיתונות היהודית ביוון בשלוש שפות", בתוך: עיתונות יהודית שהיתה, י' נוטהלף (עורך), תל-אביב תשל"ג, עמ' 509-510; דוד בנבנשתי, "העיתונות ההומוריסטית בשאלוניקי", לקט:

דגש מרכזי יושם על סוגת השיר הדומיננטית בעיתון, סוגת שירי הזמר. שאלות רבות לגבי העיתון נותרו ללא מענה, ואולי פרסום ראשוני זה יסייע בפתרון.

תיאור

ק"ד נדפס בפורמט של 42 ס"מ גובה על 30 ס"מ רוחב, פורמט מקובל בעיתונות לאדינו בשאלוניקי. הטקסט נדפס באותיות המכונות "רש"י", והכותרות – באות מרובעת. כל גיליון הוא בן דף אחד המודפס משני צדדיו. הגיליונות המצויים בידינו אינם גיליונות עוקבים: אלו הם גיליונות מס' 6-8, 10, 12-14.

בראש כל גיליון מופיעה הכותרת קאנטיס דיב'ירסוס לרוחב כל הדף. מעליה מופיעים הפרטים הבאים (מימין לשמאל): מס' הגיליון; כותרת העיתון ביוונית (ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ); שם העורך, איזאק פיריס; שם המו"ל, "אידיסיין דיל פאפאגאלו" (הוצאת 'התוכי'); ומחיר הגיליון, דרכמה אחת.

העיתון דל מבחינה גראפית. לבד מעיטורים סביב כותרות שירים או סביב שירים אחדים, העיתון כולל איורים בודדים בלבד. בשני גיליונות כלולים צילומים של עורך העיתון ושל אחד מן המשתתפים בו (7/1, 12/1).⁶ איור יחיד של ילדה (או נערה) נדפס לצד אחד מן השירים (12/1).

בנוסף להיותו במה סדירה ייחודית לדברי שיר, עיון בגיליונות ק"ד מגלה מספר קווים חריגים בהשוואה לעיתונים שראו אור בשאלוניקי למן המחצית השנייה של המאה הי"ט, ובמיוחד אלו שנדפסו בין שתי מלחמות העולם. ואלו אחדים מן המאפיינים יוצאי הדופן האלה:

1. העדר תאריך: אף גיליון של ק"ד שבידינו אינו נושא תאריך הדפסה. פרטים מסוימים הנזכרים בגיליונות העיתון (בעיקר אזכורים של מועדים יהודיים, ובהם ראש השנה תרצ"א) מאפשרים לשחזר את מועדי ההדפסה של הגיליונות שבידינו:

גיליון 6: שבט תר"ץ / פברואר 1930

גיליון 7: אדר תר"ץ / מרץ 1930

גיליון 8: ניסן תר"ץ / אפריל 1930

גיליון 10: סיון תר"ץ / יוני 1930

צורר מאמרים על מורשת יהדות המזרח, ירושלים תש"ן, עמ' 47-50; מרגלית מתתיהו, "עתונות יהודית בסלוניקי", קשר 3 (1988), עמ' 43-48; Yitzhak Kerem, "The Development of the Judeo-Spanish Press in Salonika 1864-1941. A Vehicle for Modernization and Enhanced Sephardic Identity", *Neue Romania* 28 (2003), pp. 155-167.

6 מראי מקום בעיתון יצוינו באמצעות מספר הגיליון בצירוף מספר העמוד: 1 – העמוד הקדמי, 2 – העמוד האחורי.

גיליון 12: אב תר"ץ / אוגוסט 1930

גיליון 13: אלול תר"ץ / ספטמבר 1930

גיליון 14: תשרי תרצ"א / אוקטובר 1930

נראה אם כן שק"ד נדפס אחת לחודש,⁷ ומכאן שהגיליונות הראשונים (1-5) הופיעו כנראה בין אלול תרפ"ט (ספטמבר 1929) לטבת תר"ץ (ינואר 1930).

2. העדר כתובת של מערכת העיתון: מידע זה, שנדפס תמיד בעיתונים בלאדינו בראש הדף הראשון, בסמוך לכותרת העיתון, אינו מופיע באף אחד מן הגיליונות שבידינו.⁸

3. שם ההוצאה לאור, "איל פאפאגאלו" (התוכי): הוצאה בשם זה אינה מוכרת משום פרסום אחר בלאדינו משאלוניקי. ייתכן שזהו שם מומצא, מעין בדיחה פרטית של עורך העיתון, המתייחסת לתכונתו של התוכי כמרכה בפטפוטים. בשני גיליונות (6/2, 7/2) מצאנו מודעת פרסום ל"איסטאמפאריאה ביזיס" (דפוס ביזיס), בית דפוס מוכר בשאלוניקי, ומכאן שהעיתון נדפס בדפוס זה. בית דפוס זה התפרסם גם כ"איסטאמפאריאה פוליגלוטה" (בית דפוס רב-לשוני).⁹ ייתכן ש"איל פאפאגאלו" הוא חיקוי פונטי של שם זה.

ק"ד כבמה ייחודית לשירה – סוגות ותכנים

כאמור, המייחד את ק"ד מעיתונים אחרים בלאדינו הוא היותו מוקדש באופן בלעדי לשירה. השירים שנדפסו בעיתון שייכים לשתי סוגות: שירה בלתי מושרת (שירה אמנותית) ושירי זמר, דהיינו שירים שנועדו להיות מושרים ויש בצידם ציון של הלחן שלפיו יש לשיר אותם. בגיליונות שבידינו נדפסו בסך הכול שמונים ושבעה שירים, כולם, להוציא אחד, בלאדינו.¹⁰ עשרים ואחד מהם הם שירים בלתי מושרים ושישים וחמישה הם שירי זמר.¹¹

7 למסקנה זו הגיע גם דב הכהן במפעל הביבליוגרפיה של הספר העברי.

8 גם העובדה שהעיתון נדפס בשאלוניקי אינה מצוינת במפורש, אבל על פי כתובות הכלולות במודעות רבות הדבר אינו מוטל בספק.

9 יצחק שמואל עמנואל, "בתי דפוס ומדפיסים (רע"ב-תשכ"ח)", בתוך: זכרון שלוניקי (דוד א' רקנטי, עורך), כרך ב', עמ' 244. המילה בלאדינו ל"תוכי" היא פאפאגאלייו (או פאפאגאלייו). הצורה "פאפאגאלו" קרובה למילה המקבילה ביוונית.

10 השיר "נון טי פואידו קייריר" (איני יכול לאהוב אותך, 14/1) הוא שיר בספרדית.

11 מחוסר מונח עברי חד משמעי ונוח לשימוש, אנקוט מכאן ואילך במונח 'שיר' לציון שיר בלתי מושר יחיד, לעומת 'שיר זמר', השייך לסוגת השיר המושר. כאשר הדיון עוסק במפורש בשירי זמר, אשתמש לעתים גם במונח 'שיר' כדי להימנע מסרבול יתר.

שירה לא מושרת

בגיליונות ק"ד שבידינו נדפסו עשרים ואחד שירים שאין בצדם ציון לחן, כלומר לא נועדו להיות מושרים.¹² השירים נכתבו בתבניות פואטיות מגוונות, ולעתים קרובות הם רחבי היקף, הן באורך השורות, הן במספר השורות בכל בית והן במספר הבתים. ברבים מן השירים אורך השורות אינו אחיד, ולעתים גם מספר השורות בכל בית. בין השירים – כאלה בני ארבעה, שישה, שמונה ועשרה בתים. הבתים הם לרוב בני ארבע או שש שורות. בניגוד לגיוון בתבניות השיריות, מן הבחינה התמטית יש אחדות רבה. כמעט כל השירים מעמידים במרכזם את האהבה, ובדרך כלל זו אהבה נכזבת, על הרגשות הנלווים אליה: געגועים, כאב, טינה, כעס, איבה וייאוש. במרבית השירים הדובר הוא גבר והנמענת – האישה האהובה. במיעוטם הנמען הוא אחר: חבר, אלוהים או הגיטרה, ויש שהנמען אינו מוגדר. בשירים אחדים הדובר מעלה זכרונות מימים שבהם פרח האהבה, ימי תום שקדמו לבגידה של האהובה ולנטישת הגבר המיוסר. לשם הדגמה הנה בתים אחדים מן השיר "טריסטי אניב'ירסארייו" (יום שנה עצוב, 7/2):¹³

נינייה, טי אקוד'ראס די אקיל דיאה קי מי אמאטיס?
טי אקוד'ראס קואנטאס ב'יזיס, די נון מי אבאנדונא ג'וראטיס?
טי אקוד'ראס, קואנדו סירקה די און ריאו טרוקימוס איל פרימו ביזו די אמור?
טי אקוד'ראס קואנדו מי דישיטיס, אוי אימפיסה מואיסטרה ב'יד'ה די בונור?

...

און אנייו אזי אוי די אקיל דיאה קי מי אבאנדונאטיס,
און אנייו, סי און אנייו, דיל דיאה קי מי קוראסון בוראקאטיס,
און אנייו די סופ'דיאינסאס גראנדיס, אי די טורטוראס,
און אנייו קי סופ'רו פור טי ב'ירדאד'ראס לוקוראס.

...

תרגום:

נערה, התזכרי את היום שבו אהבת אותי?
התזכרי כמה פעמים נשבעת שלא תעזביני?
התזכרי, איך על גדת נהר התנשקנו נשיקה ראשונה של אהבה?
התזכרי עת אמרת לי: היום מתחילים חיי האושר שלנו?

...

12 רומרו, היצירה (הערה 1), עמ' 214-217, מכנה שירה זו 'שירה לקריאה' (poemas para leer) ומבחינה בינה לבין 'שירה לזמרה' (poemas para cantar). היא רואה בשתי אלה סוגות משנה של 'שירת המשורר' (poesía del autor), שהיא אחת מן הסוגות של העת החדשה (להבדיל מן השירה העממית המסורתית).

13 במובאות מתוך השירים בלאדינו שמרתי על הפיסוק המקורי. החתימה על השיר: S.

שנה עברה מאז אותו יום בו עזבת אותי,
שנה אחת, כן, שנה מהיום בו שברת את לבי,
שנה של ייסורים רבים, שנה של עינויים,
שנה של סבל בגללך, של טירוף של ממש.

...

בשירים אחדים משולבים גם הגיגים על טבעה של האהבה, על הטבע ועל עונות השנה, לעתים תוך הנגדה בין יפי העולם לבין עצבותו של החולה במחלת האהבה. יוצא דופן בין השירים הלא מושרים הוא השיר "ישראל!..." (12/2) שנכתב "אלה אוקאזיין דיל אולטימו קונגריסו ריב'זיוניסטה מונדיאל" (לרגל הקונגרס הרוויזיוניסטי העולמי האחרון).¹⁴ זהו שיר שתוכנו רעיוני-לאומי ואשר יש בו קריאה לעם ישראל להתנער, להניף את דגלו בגאווה ולהראות את חיותו, את כוחו ואת שאיפת הצדק שלו.

שירי הזמר

כאמור, רוב השירים בק"ד (שישים וחמישה שירים) הם שירי זמר. כדי לעמוד על מקומה המרכזי של סוגה זו בעיתון ראוי להקדים ולתאר את מאפייניה.¹⁵ סוגת שירי הזמר פרחת בשאלוניקי בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים, אם כי ניצניה מצויים כבר לפני כן. אלו הם טקסטים בלאדינו שנועדו להיות מושרים ואשר נכתבו ללחנים פופולאריים בני הזמן, כמעט תמיד לחני שירים בלשונות זרות (לא בלאדינו). שירי הזמר בוצעו על ידי מוזיקאים וזמרים (לעתים היו אלה מחברי השירים) בחגיגות אירוסין, חתונה או ברית מילה בקהילה, וכן בבתי קפה שבני הקהילה נהגו לפקוד.¹⁶ מחברי שירי הזמר פרסמו את שיריהם גם בעיתונים בלאדינו, רובם ככולם בעיתונות ההומוריסטית, תמיד תוך ציון השיר שללחנו הותאם הטקסט החדש.¹⁷ השירים נדפסו בחתימת מחבריהם, לעתים קרובות תוך שימוש בשמות עט. בסך הכול נדפסו בעיתונות בלאדינו בשאלוניקי כמה מאות שירי זמר.

פריחתה של סוגת שירי הזמר קשורה בתמורות חברתיות ותרבותיות בחברה היהודית-ספרדית בתקופה הנדונה ובהשפעה גוברת והולכת של התרבות האירופית, במיוחד תרבות צרפת, בצד ירידת כוחה של המסורת והתרופפות המוסכמות החברתיות. משה קאזיס וצדיק גרשון, המוכרים כצמד צדיק וגאזון, מבין הפוריים והפופולאריים שביוצרי שירי הזמר ומבצעיהם, הסבירו את המניע ליצירת שיריהם בצורך כפול. הם שאפו, מצד אחד, להיענות לנטייתם של הצעירים המעדיפים מוזיקה מודרנית (קרי מערבית) ובעיקר

14 הכוונה לוועידה העולמית של ברית הצה"ר, שהתקיימה בפראג באוגוסט 1930.

15 על שירי הזמר ראו רומרו, היצירה (הערה 1), עמ' 212-214; הבסי, שירי הזמר (הערה 3); הבסי, טקסטים (שם).

16 בונים, קולות (הערה 2), עמ' 281-295.

17 שיר זה קרוי במחקר שיר הדוגמה.

מוזיקה לריקודים (טנגו, פוקסטרוט, צ'רלסטון ואחרים). מצד שני הם הזדהו עם בני הדור המבוגר, שהמוסיקה המודרנית מהם והלאה אך הם רוצים לשמוע שירים בלאדינו. הפתרון היה צירוף של לחנים מערביים וטקסטים בלאדינו, המשלבים בידור עם מסרים חתרניים.¹⁸ הצורך בשימוש בלחנים שידברו אל לב הצעירים מסביר את העובדה ששירי הדוגמה לקוחים כמעט אך ורק מן המוזיקה הפופולארית הלא-יהודית, בעיקר מן המוזיקה הצרפתית, הספרדית והיוונית.¹⁹

אשר לתכנים, ניתן למיין את שירי הזמר למספר קבוצות תמטיות עיקריות: 1. שירים סאטיריים, המשלבים ביקורת והומור, על מנהגים נפסדים שפשו בקהילה בעקבות המודרניזציה; 2. שירים הומוריסטיים קלילים; 3. ליריקה: שירי אהבה סנטימנטליים; 4. שירי תוכחה וביקורת, נטולי הומור; 5. שירים העוסקים באקטואליה: מאורעות בקהילה ומחוצה לה.²⁰ בזכות הטקסטים השנונים ולחניהם הפופולאריים התחבכו שירי זמר רבים על שומעיהם (וקוראיהם) ונכנסו למסורת שבעל-פה. אחדים מהם מוכרים ומושרים גם כיום, בעיקר כפי יוצאי שאלוניקי.²¹

כאמור, מרבית השירים בק"ד הם שירי זמר. עם זאת, לא כל הקבוצות התמטיות הנזכרות לעיל מיוצגות בו במידה שווה. להלן נסקור בקצרה את הקבוצות התמטיות המיוצגות בק"ד, לפי מרכזיותן בשירי הזמר בעיתון.

ליריקה: שירי אהבה

זוהי הקבוצה התמטית הבולטת ביותר: ארבעים ושניים מתוך שישים וחמישה שירי הזמר. ברוב המוחלט של השירים הדובר הוא גבר, והנמענת – אישה אהובה. השירים דומים למדי זה לזה: בדרך כלל מדובר באהבה נכזבת ובאהבה סרבנית או בוגדנית. הדובר מבטא את אהבתו וכאביו, את כעסו על בגידה ולעתים את ייאושו. שירים רבים כוללים תחנונים לאהובה –

18 על צדיק וגאוזו בהרחבה ראו בונים (הערה 2), עמ' 269–295; הבסי, שירי הזמר (הערה 3).

19 ר' הבסי, "מוסיקה פופולארית בקהילה היהודית בסלוניקי בין שתי מלחמות העולם: עיון ביצירתם של משה קאזיס וצדיק גרשון ("צדיק וגאוזו")", בתוך: לבוש ותוך: מוסיקה ופיוט בין שמרנות לפתיחות (איתן אביצור, מרינה ריצרב ואדוין סרוסי, עורכים), רמת גן, תשע"ב, עמ' 141–164.

20 הבסי, שירי הזמר (הערה 3), עמ' 46–75.

21 הבסי, שירי הזמר (הערה 3), עמ' 119–158; ר' הבסי, השיר בלאדינו במאה העשרים: עיון בקובצי השירים של אמילי סני ובואינה צרפתי-גרפינקל, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ו, עמ' 125–139; Judith R. Cohen, "Selanikli Humour in Montreal: the Repertoire of Bouena"; Sarfatty Garfinkle (1916–1997)", in Rena Molho, Hilary Pomeroy and Elena Romero (eds.), *Judeo Espaniol: Textos satiricos judeo-espanoles por los selaniklis y para los selaniklis*, 4th International Conference on The JudeoSpanish Language, 26–28 of October 2008, Thessaloniki 2011, pp. 220–242; Susana Weich-Shahak, "El tango safardie entre los sefardies", in R. Pelinski (ed.) *El tango nomade*, Buenos Aires 2000, pp. 329–345.

בקשת רחמים או תחינה לשובה. בשירים לא מעטים יש אזכור של המוות – "חיים בלעדיך יובילוני לקבר", או "טוב לי המוות מחיים בלעדיך". יש שהשיר כולל תיאור יופייה של האהובה או זיכרונות מעבר טוב יותר. הנה, לדוגמה, בתים אחדים מהשיר "נינייה ריספונדי אל קי טי אמה" (נערה, עני לזה שאוהב אותך) (7/1):²²

קואנדרו טי אינקונטרי און דיאה,	כשפגשתיך יום אחד
לה איריאה קון טי מיטי,	מחשבתי נהתה אליך,
קיריאה קי טו פ'ואיראס מיאה,	רציתי שתהיי שלי,
סיינדרו נון איב'ה ביב'ר סין טי.	לא יכולתי לחיות בלעדיך.
...	...
נינייה, ריספונדי אל קי טי אמה,	נערה, עני לזה שאוהב אותך,
פור טי נון קיד'ו די סופ'ריר	בגללך אני סוכל בלי הרף.
מי אלמה קיד'ה אין לה פ'לאמה,	נשמתי נשרפת בלהבה,
סי נון אג'יטאס ב'ו מואיריר.	אם לא תיעני לי – אמות.

בשירי אהבה אחדים יש מרכיב סיפורי בולט יותר. כזה הוא, למשל, השיר "אח! מונדו די מארטיירייוס" (אח! עולם של ייסורים, 8/2). הדובר הוא גבר מת המגולל את סיפורו: אהובתו בגדה בו ונטשה אותו למען גבר אחר. בחמת זעמו שלף סכין והרג אותה, ומיד נעץ את הסכין בליבו שלו ומת עימה.

אקטואליה וביקורת חברתית

בין שירי הזמר שאינם שירי אהבה, הקבוצה הבאה בגודלה היא זו של שירים שיש להם הקשר אקטואלי – אירועים אישיים ומצבים חברתיים, כלכליים ופוליטיים בקהילה היהודית או מחוצה לה. שלושה שירים מוקדשים לצעיר או צעירה בני הקהילה שהלכו לעולמם בלא עת: נרצחו או התאבדו. הדגש בשירים אלו הוא רגשי ולא נרטיבי או חברתי. בכל אחד מן השירים הללו הדובר הוא המת (או המתה), והדגש מושם על הפרידה מהחיים ומבני המשפחה. שירי זמר אחרים הנוגעים לחיי הקהילה מתייחסים למשבר כלכלי או לגיוס הצבאי. שני שירי זמר, "לאס ניניאס" (הנערות, 10/2) ו"לוסו פור אמאר" (מותרות תמורת אהבה, 12/2), כוללים ביקורת על כנות הדור הצעיר ועל התנהגותן המתירנית. הן רודפות אחר האופנה, מתלבשות ומתגנדרות בצורה בלתי צנועה כדי לפתות את הגברים, וסופן שהן מבזבזות את כספי הנדוניה ומזדקנות בבדידותן.²³ יוצא דופן הוא השיר "איל בורגיו אי איל לאב'וראדור" (הבורגני והפועל, 6/1), שאינו מתייחס לחברה היהודית. זהו דיאלוג על רקע פוליטי-חברתי בין שתי

22 חתימת המחבר: Sammor. שיר הדוגמה הוא השיר היווני 'פ'טוחייה' (עוני).

23 הבסי, שירי הזמר (הערה 3), עמ' 46-50.

הדמויות הנזכרות בכותרת השיר, מנקודת מבט אוהדת למעמד הפועלים. שיר הדוגמה הוא השיר "איל בארקירו דיל ב'ולגה" (ספן הוולגה):²⁴

הבורגני	איל בורגניז
על כתפיו אני נשען	אין טו איספאלדה מי מאנטיגו,
ובזכותך נהייתי בורגני	קון טי בורגניז יו דיב'ינגו,
אתה המעניק לי עושר ותהילה	סימפרי מי דאס ריקיזאס אי גלורייאס,
אתה הנותן לי זהב	טו מי דאס אורו,
ואני לך — בכי מרורים.	יו טי דו יורו.
על ידי אתה מנוצל	פור מי סוס איקספלוואטאדו,
ותמיד מעונה,	אי סימפרי מארטיזאדו,
בגללי אתה עובד כל כך קשה	טי אגו לאב'וראר מוג'ו דורו,
בזכות כספי אני מרגיש חזק.	קון מי דינירו מי סינטו פ'ירו.
הפועל	איל לאב'וראדור
בעזרת כוחי את ראשך	קון מי פ'ואירסה אה טו קאב'יסה,
אשלח אל הקבר.	ב'ו מאנדארלה אה לה פ'ואיסה,
כדי לשים קץ לייסוריי	פור מיטיר פ'ין אה מיס סופ'ריאינסאס,
בורגני כרסתן	בורגניז טריפורדו,
וקמצן	אלמה די ניורו,
לתהום אשליך אותך	אל אביזמו ב'ו רוז'ארטי,
בזעתי אכסה אותך	מי סודור יו ב'ו קוב'רארטי,
כי אותי חמסת, נצלן.	קי מי רוב'אטיס, איקספלוואטאדור.

שירים הומוריסטיים-בידוריים

שירי הזמר הבודדים בק"ד שמטרתם שעשוע ובידור הם שירים שבמרכזם גבר בעל מקצוע המכריז על שירותיו או על מרכולתו ואגב כך מחזר אחר נשים לקוחות, או שאלו מחזרות אחריו ומפתות אותו.²⁵ כאלו הם השירים "איל ליג'ירו" (החלבן, 12/2), "איל זארזאב'אג'י חאדרוזו" (מוכר הירקות היהיר, 13/1) ו"איל טיניקיילירו" (החבתן, 7/1).

24 חתימת המחבר: Y. שיר הדוגמה הוא כנראה גרסה יוונית לשיר ממקור רוסי.
 25 על שירי זמר ושירים אחרים בלאדינו בנושא זה ראו ר' הבסי, "בין רופא השיניים למתקן הסירים (איל איסטאניאדור): השיר בלאדינו כצומת דרכים", איל פריזינטי: מחקרים בתרבות יהודי ספרד ד (תשע"א 2010), עמ' 51*-71.

אחרים

שירי זמר אחדים אינם שייכים לאף אחת מן הקטגוריות התמטיות שנזכרו לעיל. כזה הוא למשל שיר הזמר "אין לאס אימבוראג'אנטיס אירמוזוראס, מיס טריסטיזאס" (לנוכח מראות היופי המשכרים, עצבותי, 6/2). הדובר הנוטה למות מתבונן ביפי העולם, מאזין לנועם צליליו ומתאר את המראות והקולות בנימה אלגית. שיר זמר זה קרוב בתוכנו לאחדים מן השירים הלא מושרים שתוארו לעיל. קבוצת שירים המהווים קטגוריה לעצמם הם שירי התנצחות בין קבוצות חברים המכונות "פּאָרְיאָס". לנושא זה יוקדש דיון בהמשך.

נושאים ייחודיים בק"ד

בנוסף לתכנים שתוארו לעיל בסוגות השונות, שני נושאים חוזרים ועולים בגיליונות ק"ד:

קלארה/קליר – מושא אהבה נכזבת

בשתי סוגות השירה הכלולות בק"ד – השירים הלא מושרים ושירי הזמר – חוזר שמה של דמות נשית אחת. לעתים שמה קלארה ולעתים קליר, הצורה הצרפתית של השם (Claire). עשרה שירים בק"ד מוקדשים לדמות זו: שישה שירים לא מושרים וארבעה שירי זמר. כל השירים הם שירי אהבה נכזבת. הגבר הדובר מאשים את האהובה בבגידה, בנטישה ובאדישות לסבלו, מאחל לה שתסבול כמותו, וטוען שרק כאשר ימות תיווכח בטעותה, תבין שהיא הסיבה למותו ותבכה עליו. שמונה מבין עשרת השירים המוקדשים לקלארה / קליר נכתבו בידי מחבר אחד, שחתם בשם Isaac Fer Georges.²⁶ על שני שירי זמר נוספים חתומים I. P. ו-Tepaner.²⁷ לא רק בשירים נזכרת קלארה / קליר. גם בהודעות רבות בק"ד מופיע שמה. בגיליון 12, מתחת לכותרת העיתון, מופיעה לכל רוחב העמוד הודעה: "קליר!... פ'ואי אבאנדונאדה פור נואיסטרוס קאנטיס?" (קליר! האם ננטשה על ידי שירינו?). שתי הודעות (10/2, 12/2) מבשרות על הופעתו הקרובה של שבועון בשם Ma Claire (קליר שלי).²⁸ בגיליון ראש השנה של ק"ד (מס' 13), בתוך רשימת ברכות ממשותפי העיתון לאהובותיהם או לבני משפחתם, יש ברכה גם לקליר, חתומה ע"י I. F. G. (שכתב את מרבית השירים לכבודה), וזו לשונה: "אה קליר! בואינה אניאד'ה, פ'ואירסה אי סאלוד' פארה קי סיאה מאס אקטיב'ה אין סוס קאפריג'וס" (לקליר! שנה טובה, כוח ובריאות כדי שתהיה פעילה יותר בגחמותיה). ההודעות המוקדשות לקלארה יוצרות מראית עין של אישה שקיימת במציאות, אך בה בעת רומזות שמדובר בעצם בשעשוע

26 יש שהשם מופיע בצורה מקוצרת: I. F. G. או I. F. G.

27 על שמות העט של המחברים ראו להלן.

28 לא מצאתי עיתון בשם זה, וייתכן שמדובר בעיתון פיקטיבי. על כך להלן.

קליל. לצד אחד משירי האהבה לקלארה / קליר, “סופ’רי אי יורה, קליר!” (הלוואי ש[ת]סבלי ותבכי, קליר!; 12/1), נדפס איור שבו נראית ילדה (או נערה) בחצאית, עטופה במעיל וחובשת כובע. הניגוד בין האיור הילדותי והתמים לבין דברי השיר הקודרים נראה כאיתות שאין לקחת ברצינות רבה מדי את השיר.

פאריאס: חבורות בקהילה

נושא שנזכר פעמים רבות בהודעות ובשירי זמר מעל דפי ק”ד הוא ה”פֿאַרײַאָס” (חבורות, כנופיות, ביחיד: פֿאַרײַאָה). מהקשרי האזכורים ניתן להבין שהיו אלה התארגנויות לא ממוסדות של ידידים, חברים למקצוע, תושבי אותה שכונה וכיו”ב. מטרת ההתארגנויות הייתה חברתית – בילויים משותפים, ארגון נשפי ריקודים או פעילות למטרות צדקה. שמות החבורות משקפים הקשרים שאינם מובנים תמיד. בעיתון איל ריזון (24/4/1929) נדפסה הודעה ובה רשימה של שלוש עשרה חבורות, בצירוף שמותיהם של אחד או יותר מן הפעילים בה. בין השאר נזכרות בה החבורות “ג’ושקה” (פלפל חריף); “פרוגריסו” (קידמה, אולי קשור לבית דפוס בשם זה ואולי תומכי ארגוני השמאל); “אירמאנדאד” (אחוזה); “פאפיליון” (פרפר או עניבת פרפר, כינויו של אנרי אלפ’אנדארי הנזכר בהודעה); “גאטה” (חתולה, אולי קשור לעיתון ההיתולי “לה גאטה”); “פאראשקיב” (אולי תושבי השכונה אייה פאראסקיבי, שכונת עוני בצפון-מערב העיר); ואחרות.

בהודעות בק”ד מצאנו את החבורות “לה פאריאה פיריללי דיל הירש” (חבורה משכונת הברון הירש)²⁹ וחבורת “לה באטיריאה פ’יקס” (כנראה על שם יצרן של סוללות חשמל), שנזכרו בהודעות על נשפי ריקודים שהחבורות ארגנו (8/2). “מואיב’ה פאריאה בלו” (החבורה החדשה ‘בלו’) נזכרת בהודעה על הקמתה ברובע קאלאמארייה (12/2).³⁰ מטרת החבורה החדשה מתוארת כך: “...ריליב’אר לה מוראליטה די אקיאס ג’וב’ינאס ניניאס קי סי דישאן אימבאבוקאר פור פ’אלסאס דיקלאראסייוניס די אמור פור נון ג’ידייוס” (להעלות את המוסר של אותן נערות צעירות המניחות שיליכו אותן שולל על ידי הצהרות אהבה כוזבות של לא-יהודים). מקום בולט במיוחד יש לחבורות מסוימות בשירי זמר בק”ד, הן כנושא השיר והן כמי שחבריהן חתומים על שירים. שלושה שירי זמר חתומים על ידי “פאריאה ב’יקטורייה” (חבורת ‘הניצחון’), או שהחבורה היא הדוברת בשיר. בשני שירים מתנצחים הכותבים מחבורת “ב’יקטורייה” עם חבורת “פאפיליון” ומלגלים עליה. כך נאמר בשיר הזמר “לה פאריאה אפינדאריאה” (חבורה בלי גרוש, 8/1) המוקדש לחבורת “פאפיליון”:³¹

29 לא ידוע למה רומז השם פיריללי – שם בית קפה? מפעל הצמיגים?

30 ייתכן שהשם “בלו” לקוח מהשיר היווני “בלו בלו” שהיה פופולארי באותה תקופה.

31 על השיר חתום S. Capon סטראב’וגייאניס. שיר הדוגמה הוא השיר היווני Hristina.

אשמיע לכם את דעתי	ב'וס ב'ו דאר מי אופיניין
על חבורה שאין לה גרוש,	פור אונה פאריאה אפינדאריאה,
הנה יש לנו הזדמנות,	מוס ב'ינו לה אוקאזיין,
זו היא חבורתו של פאפיליין.	איס פור לה פאריאה דיל פאפיליין.
כולם אנשי הבל ושטות	טודוס סאחלאמאראס,
פרצופים זועפים	אמאריאס קאראס,
אפילו לא ראויים להיקרא בני אדם.	קי נו ב'אלי ני מינוס אזירלוס בינאדאם,
כולם שחצנים	טודוס ג'אלוניסטאס,
מעוררים סלידה,	טאפונים די ב'סטאס,
כשרואים אותם מתחשק להקיא.	קי אל ב'ירלוס קאלי גומיטאר,
...	...

הדברים שמטיחים הדוברים בשיר זה ובאחרים באנשי החבורה היריבה נוגעים בעיקר לניגוד בין השחצנות של אלו האחרונים, המשקפת דימוי עצמי גבוה, לבין מצבם האמיתי (בעיני יריביהם). אין מדובר ביריבות רעיונית אלא במה שמצטייר כהתקוטטות וכהטחת עלבונות בין חבורות של צעירים, שבמוקדן יוקרה וכבוד. בשיר אחר, "מוס דיירון ניגרו רינומי: לו קי דיזי לה פאריאה ב'יקטורייה" (הוציאו לנו שם רע: כך אומרת חבורת 'ב'יקטורייה', 8/2), מתארת החבורה את עצמה:³²

אנחנו בחורים מודרניים	סימוס מאנסיב'יקוס די איל דור,
לעולם איננו מפגינים שחצנות	נונקה מוס אמוסטרמוס פ'דור
אנחנו נהנים לצחוק, להתבדח	מוס פלאזי סיימפרי ריאיר בורלאר
ולשמוח	אי אליגראר
ועם הנערות לפטפט הרבה.	אי קון לאס ניניאס מוג'ו אב'לאר.
פזמון חוזר	ריפ'רין
באולם הריקודים	אל דאנסינג
אנחנו מארגנים זירה (של איגרוף)	אזימוס רינג (לוגאר די בוקס)
אם איזה בריון רוצה למכור אותנו	סי אלגונו מאנגאדה מוס קיירי ב'נדיר
באגרופים אנחנו מוציאים לו את הנשמה	קון פוניאדאס לי טומאמוס איל סולופ
תוך רגע	אלה מינוט
ועושים לו מקלחת של דם.	אי די סאנגרי לי אזימוס דוש.
...	...

התנהגותם של בני החבורה אינה מפריכה בהכרח את השם הרע שיצא להם, אבל לדבריהם שם זה אינו מוצדק, והם יודעים גם להתנהג יפה. ההוכחה: מקומם אינו נפקד מנשפי הריקודים, והם

32 החתימה על השיר: פאריאה ב'יקטורייה. שיר הדוגמה הוא השיר היווני 'קוקלאקי' (חמודות).

מוזמנים גם לחגיגות ברית מילה. נראה שבין החבורות הייתה תחרות (ברוח טובה יותר או פחות) גם על מעמדן ועל הצלחתן בקרב נערות. שיר אחר שמחברו לועג לחבורת "פאפיליון" (8/2) חתום על ידי חבר בחבורת "ראמונה" (שמו של בית-קפה בשאלוניקי). שירים אלה נותנים מקום להשערה שעורך העיתון או אחדים מן הכותבים בו השתייכו לחבורות "ב'קטורייה" או "ראמונה", ונראה שהם ניצלו את הבמה הספרותית שלהם להתנצחות עם חבורת "פאפיליון" היריבה.

העולם המוסיקלי המשתקף בשירי הזמר בק"ד

כפי שתואר לעיל, יוצרי שירי הזמר בשאלוניקי עשו שימוש בשירי דוגמה מן התרבות הפופולארית הלא-יהודית, כדי למשוך באמצעות לחניהם את ליבותיהם של בני הדור הצעיר, שנהו אחר המוזיקה המודרנית. בשנות העשרים היו אלה בעיקר שירים בצרפתית, בספרדית (מספרד ומדרום אמריקה) וביוונית, וכן שירים אחדים בתורכית, מן המסורת המוזיקלית ששלטה בשאלוניקי בתקופת השלטון העות'מאני. עם הזמן גברה השפעתה של המוזיקה הפופולארית היוונית, ובשנות השלושים שימשו כשירי דוגמה בעיקר שירים יווניים (אם כי המוזיקה הפופולארית היוונית עצמה הושפעה בתקופה זו מן המוזיקה של התרבויות המערביות). בחינה של שירי הזמר בק"ד מעלה שמחבריהם השתמשו באותו מאגר של שירי דוגמה ששימשו את כלל מחברי שירי הזמר בזמנם. עם זאת, קורפוס שירי הדוגמה של שירי הזמר בק"ד מתייחד בשתי נקודות. מצד אחד ניכרת בו דומיננטיות מוחלטת של השירים היווניים. מתוך שישים וחמישה שירי הזמר שנדרסו בעיתון כארבעים וחמישה נכתבו לפי דוגמה של שיר יווני.³³ הנוותרים הם כרובם שירים בספרדית, בצרפתית ובתורכית.³⁴ דומיננטיות זו של השירים היווניים בעולםם של מחברי שירי הזמר בק"ד מקדימה למעשה תהליך שייך ויגבר במהלך שנות השלושים של המאה העשרים.³⁵

חריגה מובהקת מקורפוס שירי הדוגמה של כלל שירי הזמר בשאלוניקי יש בשימוש בשירי דוגמה בלאדינו בחמישה שירי זמר בק"ד.³⁶ לשם השוואה, בקורפוס שירי זמר שהתחברו

33 לא ניתן לקבוע את המספר המדויק של שירי דוגמה ביוונית. אחדים מבין שירי הדוגמה לא זוהו, ולא ברור באיזו שפה הושרו.

34 ייתכן שנעשה שימוש גם בשיר יחיד ברוסית, באיטלקית ואולי בעברית.

35 הבסי, מוסיקה (הערה 19).

36 שירי הדוגמה בלאדינו, כפי שהם מופיעים בראש שירי הזמר, הם: אין לה מאר איי אונה טורי (7/2, 6/1); דורמי דורמי אירמוזה דונזיאה (6/2); איס און קוליב'רו פריטו קי מי ב'ינו (10/1); און איזו טינגו נו לו רינייגו (6/1). לזיהוי שלושת הראשונים ראו משה אטיאש, קנטיוניירו יהודי-ספרדי, ירושלים ותל-אביב תשל"ב, מס' 4, 15, 84 (בהתאמה). לזיהוי השיר הרביעי ראו הבסי, השיר בלאדינו (הערה 21), נספח, א"ס 021.

37 הדיון כאן אינו נוגע לפרודיות על קופלאס בלאדינו, המהוות סוגה נפרדת.

בשאלוניקי, מאות אחדות בשני עשורים, רק בשישה מקרים שיר הדוגמה הוא שיר בלאדינו.³⁷ הדבר אינו מפתיע שכן, כאמור לעיל, מחברי השירים ביקשו למשוך את לב הצעירים באמצעות שימוש בלחנים מודרניים (בהקשר זה – שירים פופולאריים בשפות אחרות). התמונה השונה בק"ד מצביעה על האפשרות שהשירים לא יועדו בהכרח לביצוע בפועל, ולכן מחבריהם לא נזקקו ללחנים אטרקטיביים לדור הצעיר.

שירי הזמר בק"ד והמסורת שבעל-פה

רבים משירי הזמר שהתחברו בשאלוניקי הושרו בפי מחבריהם או בפי מוזיקאים חובבים באירועים בקהילה או בבתי קפה. השירים החדשים נהנו מפופולאריות רבה, ולא מעטים מהם נכנסו לרפרטואר המושר בלאדינו והחלו להיות מועברים מפה לאוזן, תוך שחלים בהם תהליכים הכרוכים בהעברה בעל-פה. פרסום שירי הזמר בעיתונים ובחברות היווה צינור נוסף להפצתם ולשימורם בזיכרון בני הקהילה. עדויות לקיום שירי זמר במסורת שבעל-פה נמצאו גם אצל בני קהילות נוספות, שלמדו את השירים מיוצאי שאלוניקי.³⁸ לעומת זאת, חיפוש אחר עקבותיהם של שירי הזמר שבק"ד במסורת בעל-פה הניב תוצאות מעטות בלבד, ונראה שהשירים כמעט לא היו מוכרים במסורת שבעל-פה.³⁹ תמונה זו מחזקת את ההשערה שהשירים לא בוצעו בפועל, ושפרסומם היה מוגבל להדפסתם בק"ד. עם זאת, לשני שירי זמר שנדפסו בק"ד יש עדויות במסורת שבעל-פה, ואלו הם:

"לאס 12 אוראס דיל אמור" (12 שעות האהבה, 13/1)

השיר שבכותרת הוא שיר סודר (סיריאל). כל בית פותח במספר מאחד ועד שנים עשר, ולאחריו ציון עניין הקשור באהבה בין שני בני זוג.⁴⁰ למרות שעל פי הכותרת המספרים מציינים שתיים עשרה שעות, בבתי השיר המספרים מתייחסים לעניינים שונים (שתי מתנות, שבעה חודשי אהבה) או שאין להם משמעות ספציפית. יש שהמספרים משמשים כמרכיב בחריזה: השורה הראשונה חוזרת עם המספר (אנו / נינגוננו, קואטרו / טיאטרו, אוג'ו / נוג'י, ועוד). במחקר השיר העממי בלאדינו השיר מוכר בכותרת 'חשבון האהבה' (La cuenta del amor) וידועות גרסאות אחדות שלו. הגרסה שנדפסה בק"ד היא אחת מבין שתיים יחידות הכלולות שנים עשר בתים. וזהו הנוסח שנדפס בק"ד:⁴¹

38 על שירי זמר במסורת שבעל פה ראו הערה 21.

39 לרשימת מקורות לרפרטואר המושר בלאדינו ראו הביבליוגרפיה בתוך הבסי (הערה 21).

40 על שירים סודרים ראו שושנה וייך-שחק, "סדר ומספר בשירה שבעל-פה של יהודי ספרד", פעמים 50 (חורף תשנ"ב), עמ' 132-149.

41 השיר נדפס בלא חתימה. כשיר דוגמה מצוין שיר סרבי בשם 'אוב'לילי אוב'לילה'. מתברר שזוהי שורה נפוצה בשירים סרביים, ולא שם של שיר מסוים. אני מודה לד"ר אליעזר פאפו ולמרינה טושיץ' על מידע זה.

(1) אני לא מדבר עם אף אחת
רק עם אהובתי
אוב'לילי אוב'לילה
רק עם אהובתי	(1) יי נו אב'לו קון נינגונו
סולו קון איל מי אמור
אוב'לילי אוב'לילה
סולו קון איל מי אמור
(2) שתי מתנות שלחתי לך
לא קיבלתי אפילו אחת.
אוב'לילי אוב'לילה
לא קיבלתי אפילו אחת.	(2) דוס פריזינטיס טי מאנרי
ני אוננו נון אריסיב',
אוב'לילי אוב'לילה
ני אוננו נון אריסיב'.
(3) בואי אקח אותך לבית הקפה
אני אהיה האביר שלך.
אוב'לילי אוב'לילה
אני אהיה האביר שלך.	(3) ב'ין טי ייב'ארי אל קאפ'
יי סירי טו קאב'אלייר,
אוב'לילי אוב'לילה
יי סירי טו קאב'אלייר.
(4) בואי אקח אותך לתיאטרון
כל ההוצאות על חשבוני.
אוב'לילי אוב'לילה
כל ההוצאות על חשבוני.	(4) ב'ין טי ייב'ארי אל טיאטרו,
טודו איל גאסטי סוב'רי מי.
אוב'לילי אוב'לילה,
טודו איל גאסטי סוב'רי מי.
(5) מבטי ננעץ בעיניך,
מרוב בכי בגללך,
אוב'לילי אוב'לילה
מרוב בכי בגללך.	(5) אין טוס אוז'וס מי אפ'ינקי,
די טאנטו ייוראר פור טי,
אוב'לילי אוב'לילה
די טאנטו ייוראר פור טי.
(6) קחי כסא ושבי,
התעייפתי מלראותך עומדת.
אוב'לילי אוב'לילה,
התעייפתי מלראותך עומדת.	(6) טומה סיאה אסינטאטי,
ייה מי קאנסי די טי ב'יר אין פייס,
אוב'לילי אוב'לילה,
ייה מי קאנסי די טי ב'יר אין פייס.
(7) שבעה חודשים של אהבה
סבלתי כאב,
אוב'לילי אוב'לילה,
סבלתי כאב.	(7) סייטי מיזיס די אמור
קי קידי קון לה דולור,
אוב'לילי אוב'לילה,
קי קידי קון לה דולור.
(8) קילוחים מעיני
מרוב בכי בגללך.
אוב'לילי אוב'לילה
מרוב בכי בגללך.	(8) ג'ורוס די מים אוז'וס
די טאנטו ייוראר פור טי
אוב'לילי אוב'לילה
די טאנטו ייוראר פור טי

(9) חודשים של אהבה סבל(ה) כאב. אוב'לילי אוב'לילה סבלתי כאב.	(9) מייז די אמור סי קידה קון לה דולור אוב'לילי אוב'לילה קידי קון לה דולור
(10) בואי אכתוב לך את שמי עד מתי תלכי לאיבוד? אוב'לילי אוב'לילה עד מתי תלכי לאיבוד?	(10) ב'ין טי איסקיב'ירי טו נומברי אסטטה קואנדו טי ב'אס אה פיידריר אוב'לילי אוב'לילה אסטטה קואנדו טי ב'אס אה פיידריר.
(11) כבר ירד הלילה כל כך הרבה זמן חיכיתי לך. אוב'לילי אוב'לילה כל כך הרבה זמן חיכיתי לך.	(11) ייה מי סי איזו די נוג'י די טאנטו איספיראר אה טי אוב'לילי אוב'לילה די טאנטו איספיראר אה טי
(12) הנה הסתיים לו השיר שיר האהבה אוב'לילי אוב'לילה שיר האהבה.	(12) ייה סי איסקאפה לה קאנטיגה לה קאנטיגה דיל אמור אוב'לילי אוב'לילה לה קאנטיגה דיל אמור

התיעוד המוקדם ביותר של השיר במסורת שבעל-פה הוא מ-1947, בפרסום המשקף את הרפרטואר בשאלוניקי עד 1920 בערך.⁴² גרסה נוספת משקפת רפרטואר משאלוניקי עד 1946.⁴³ המסורת מרודוס אינה תלויה במסורת שאלוניקי.⁴⁴ המסקנה היא שהשיר שנרפס בק"ד נלקח מן המסורת שבעל-פה ולא הגיע אליה בעקבות פרסומו בעיתון.

"לה פאריאה אפינדאריאה" (החבורה בלי גרוש, 7/2)

שיר זמר נוסף שתועד במסורת שבעל-פה הוא אחד השירים שבהם חבורת "ב'יקטורייה" מלגלת על חבורת "פאפיליון". זהו נוסח השיר כפי שנרפס בעיתון:⁴⁵

42 S. Bassan, *Judeo-Spanish Folk Poetry*, M.A. thesis, New York 1947, no. 105.

43 הבסי, השיר בלאדינו (הערה 21), נספח, בצ"ג 017.

44 וייך-שחק, סדר ומספר (הערה 40), עמ' 135-137; Susana Weich-Shahak, *El ciclo de la vida en el repertorio musical de las comunidades sefardíes de Oriente*, Madrid 2013, no. 39, pp. 173-175. השיר הוקלט גם מפי מידענים מיוגוסלביה, מירושלים ומתורכיה.

45 בכותרת המשנה השיר מוקדש לחבורת "פאפיליון". החתימה היא: 'פאריאה ב'יקטורייה גיגי באלגאאו', אולי שמו של חבר בחבורת "ב'יקטורייה". אין לבלבל שיר זה עם שיר בעל כותרת זהה שנזכר לעיל.

החבורה הזו שממול כולם דלפונים זוהי החבורה של "פאפילייון", בדיבורים הם מיליונרים.	איסטת פאריאה די אינפ'רינטי טודוס איסטאן סין דיב'נטי, איס לה פאריאה דיל פאפילייון, קון בוקה סי גאסטאן מיליון.
הכל פאר [חיצוני] ופנטזיה, כולם בלי גרוש. עם מגבעת בורסלינו ואופנת צ'רלסטון בכיס מסתובב אצלם עכבר.	טודו לוסו, פ'אנטאזיאה, טודוס סון אפינדאריאה, קון בורסלינו אי שארליסטון אל ג'יפ לים קאמינה ראטון.
פזמון חוזר אח! חבורה, ממש "מציאה!" שאירות של חבורת "ב'יקטורייה", מרוויחים מאה פרנק בשבוע בבנקים תוקף אותם כאב בטן נהיה לכם שחור בעיניים רק שלא יזרקו אתכם החוצה אחר כך תישארו אביונים. אין לכם כסף אפילו לקנות גפרורים [אבל] אתם מפגינים פאר [מזויף].	ריפ'דין אח! פאריאה די קייליפוריס, די לה ב'יקטורייה שוש קוסוריס, לה סימאנה גאנאש סיין פ'ראנקוס, אין לוס באנקוס קון אראנקוס ב'וס סי אזי לה קארה פריטה קי נו ב'וס מיטאן אלה פואירטה דיספואיס ב'אש אה קיד'אר אשלאקיס, אי סין פארלאקיס ב'ינדיר ג'אלום.

שושנה וייך-שחק הקליטה גרסה יחידה וכמעט מלאה של השיר מפי אסתר צדיקרי, ילידת שאלוניקי.⁴⁶ שיר זמר זה הושר אם כן בפועל, מן הסתם בקרב חברי חבורת "ב'יקטורייה" ואולי גם בקרב חבורות אחרות.

הכותבים בק"ד – הסתרה וזיהוי

כמו רבים מן הכותבים בעיתונות בשאלוניקי, ובמיוחד בעיתונות ההיתולית, הכותבים בק"ד חתמו על שיריהם גם בשמות עט (לעתים יותר מאשר שם אחד), בצד חתימה בשם המלא. במקרים אחדים ניתן לזהות את הכותבים שמאחרי שמות העט, ואחרים נותרו בגדר חידה. אלו הם הכותבים המרכזיים בק"ד, על שמותיהם הגלויים והמוסווים:

46 הקלטה Y/06129-b/22 בארכיון הצליל הלאומי, ירושלים.

איזאק פיריס (יצחק פרץ): בכל גיליונות העיתון מופיע שמו כעורך או מנהל. מחוץ לק"ד נזכר שמו בגיליון ידוע יחיד של לה לונה (שנה 1, מס' 3) – מוסף של העיתון ההיתולי איל ריזון מיום 25/10/1935. הוא מופיע שם כ"ג'ירינטי ריספונסאב'לי" (מנהל אחראי).⁴⁷ Isaac Fer Georges: מחבר זה חתום על אחד עשר שירים, יותר מכל כותב אחר בעיתון, מתוכם שמונה שירי אהבה לקלארה / קליר.⁴⁸ מקומה המרכזי של קלארה בשיריו, יחד עם ההודעות הרבות מטעם העיתון המוקדשות לה, מעלים את האפשרות שכותב זה הוא עורך העיתון עצמו, אם כי לעת עתה זו השערה בלבד.

ז'אן (ז'אק?) פארינטי: בגיליון 7 נזכר השם ז'אק פארינטי בכיתוב לצילום. ז'אק פארינטי אינו מוכר ממקורות נוספים, ולעומת זאת מוכר שמו של ז'אן פארינטי, שהיה העורך והבעלים של העיתון ההיתולי איל ג'ילביס.⁴⁹ ייתכן שהכתיב ז'אק הוא טעות דפוס. בגיליונות 6 ו-7 של ק"ד נדפסו ארבעה שירי זמר חתומים בשם העט Tepaner, J. Tepaner ו-I. Tepaner. השם Tepaner הוא כנראה שם המשפחה פארינטי (Parente) בסיכול אותיות.⁵⁰ אלברטו בן מאייר: בן מאייר היה מחברם של חמישה שירי זמר בק"ד (7/1, 7/2, 10/2), ואולי הוא A.B. שחתום (יחד עם J.N.) על שיר נוסף (7/2). בשנים 1932-1937 היה בן מאייר משתתף פעיל בעיתונים היתוליים אחדים בשאלוניקי, ביניהם איל מארטיאו,⁵¹ ג'וגיטון-ב'רגה, איל ג'וגיטון ואיל ריזון.⁵²

דארייו אקוניס: אקוניס חתום על שיר זמר אחד (8/2) בשמו המלא, ועל שיר זמר נוסף (שהוא פרסומת לבית העסק שלו) חתם בשם העט דארייאק.⁵³ אקוניס היה בעלים ("פאטרון") של העיתון איל מאיימון בשנת 1927, ובשנת 1930 נזכר שמו כמנהל ("ג'ירינטי") של העיתון איל ריזון.⁵⁴

47 איזאק פיריס אינו חתום בשמו על אף שיר בק"ד. ייתכן שחתם בשמות אחרים: (6/1, 6/2) I.P. ו-(10/2).
48 לצורות נוספות של חתימה זו ראו לעיל, הערה 26. ייתכן שהוא העומד גם מאחורי החתימה Isaac (6/1, 6/2).

49 רק גיליון מס' 3 של העיתון (23/5/1930) מוכר כיום. בהנחה שאיל ג'ילביס היה שבועון (כמרבית העיתונים ההיתוליים בשאלוניקי), הוא החל להופיע בראשית מאי 1930. אסתר צדיקריו הכירה את ז'אן פארינטי, וסיפרה שנספה במחנה ריכוז עם אשתו ובתו. וייך-שחק, טנגו (הערה 21), עמ' 344-345, הערה 11.

50 שמו של Tepaner נעלם מדפי ק"ד מגיליון 8 (ניסן תר"ץ, אפריל 1930) ואילך. ייתכן שייסודו של איל ג'ילביס היה הסיבה לפרישתו מק"ד, שכן שני הדברים אירעו בסמיכות זמנים. גם באיל ג'ילביס שבעריכתו חתם פארינטי בשם העט Tepaner.

51 בגיליון הראשון של העיתון (6/1/1927) הוא מופיע כמנהל ובעלים יחד עם "פאפיליון" – אנרי אלפ'אנדארי.

52 ייתכן שגם רשימות ושירים החתומים בשמות העט ABIM, א.ב. ו-A.B., שנדפסו בעיתונים השונים, הם פרי עטו. ראו למשל סנצ'ז (הערה 2).

53 שני השמות מופיעים בק"ד גם במודעות פרסומת לבית העסק שלו וכן בהודעות מטעם העיתון.

54 איל ריזון, 10/3/1927, 22/9/1930.

שמות עט נוספים החוזרים מספר פעמים בק"ד לא עלה בידינו לפענח. ביניהם: ייאקאריקו או Jacarico (6/1, 7/2, 8/2, 12/1, 13/1); מיקו או MECO (7/1, 8/2); מ. רומאנו או Romano (7/2, 13/2). שמות עט רבים מופיעים פעם אחת והם עדיין עלומים.

ק"ד על מפת העיתונות בלאדינו בשאלוניקי

מאפיינים אחדים משותפים לק"ד ולעיתונים ההיתוליים הרבים בלאדינו שראו אור בשאלוניקי בין שתי מלחמות העולם.⁵⁵ ראשית, שירי זמר נדפסו כמעט אך ורק בעיתונות זו, ושירה לירית או הגותית שאינה מושרת היו מרכיב בולט בה. שנית, חתימה בשמות עט שונים הייתה תופעה נפוצה ביותר בעיתונות ההיתולית בעיר בתקופה זו.⁵⁶ שלישית, אחדים מן הכותבים המזוהים בק"ד מוכרים גם מהשתתפותם בעיתונים היתוליים אחרים, בהיותם בעלים, עורכים, מנהלים, אחראים או ככותבים. רביעית, אחדות מן ההודעות שנדפסו בגיליונות ק"ד מטעם העיתון אופייניות לעיתונות ההיתולית. כזו היא, למשל, ההודעה בראש גיליון 7: "מאנסיב'יס איל אמור איס ניגרו, קומבאטיינדולו אי אונאדב'וס" (צעירים, האהבה היא צרה, ניאבק בה ונתאחד). דוגמה אחרת היא ההודעה הבאה (14/2): "סי דימאנדה אונה ג'וב'ין נינייה אאידאדה די 18 אנניוס פור אינטראר אין רילאסייוניס קון און בואין מאנסיב'יקו טוב'ינדו לאב'ור די קונדוריריאה, אד'ריסירסי מיזו ליטרה אל אדריסו סיגואינטי..." (דרושה צעירה בת 18 למערכת יחסים עם בחור טוב שיש לו עבודה בתחום ההנעלה. שלחו מכתב לכתובת הבאה...). הודעות כאלה, ששמות ללעג ערכים מקובלים (חשיבות האהבה, שידוכים במסגרות מקובלות), היו נפוצות בעיתונות ההיתולית. זו ביטאה לעתים קרובות עמדות אנטי ממסדיות ו"דווקאיות", שקראו תיגר על המוסכמות החברתיות.⁵⁷

האם היה ק"ד עיתון עצמאי? העדר תאריך הדפסה וכתובת המערכת מחזק את ההשערה שק"ד היה מוסף פנימי של אחד העיתונים.⁵⁸ ק"ד נדפס בדפוס ביזיס, ואם היה זה מוסף של עיתון כלשהו, שניהם נדפסו בוודאי באותו בית דפוס. עיתונים אחדים בלאדינו בשאלוניקי נדפסו בדפוס זה, אך לא בשנים שבהן הופיע ק"ד.⁵⁹ בק"ד נדפסו פרסומות לעיתון איל מאיימון

55 ראו הפניות בהערה 5.

56 על שמות עט בעיתונות ההיתולית: בוניס, קולות (הערה 2), פרק 9.

57 על סיסמאות והצהרות כוונות בעיתונים ההיתוליים ראו הבסי, רופא השיניים (הערה 25), עמ' 68*.

58 מוספים כאלה מוכרים בעיתונים אחדים: ראו גאון, העתונות בלאדינו (הערה 1), מס' 22*; בוניס, קולות (הערה 2), עמ' 37-39. גם בעיתונים ההיתוליים היו מוספים או חלקים שהייתה להם כותרת נפרדת, עמוד שער ועורך משלהם: איל ג'אמושקאדו בעיתון איל מאיימון, 28/10/1926; לה לונה בעיתון איל ריזון, 25/10/1935 (הופיע לפחות שלוש פעמים), ואחרים.

59 בין היתר נדפסו בו העיתונים איל ג'וגיטון או איל ג'וגיטון-ב'ירגה; איל טריזורו; איל ג'אקיסון; איל שאמאר; איל בורלון ואחרים. ראו גאון, העתונות בלאדינו (הערה 1), בערכים המתאימים.

(7/2, 8/1) והדבר מרמז אולי על קשר בין העיתונים.⁶⁰ שאלת מעמדו של ק"ד כעיתון עצמאי או כמוסף נותרה עדיין ללא תשובה.

חריגותו של ק"ד בעולם העיתונות ההיתולית בלאדינו בשאלוניקי ומשמעותה

למרות קרבתו של ק"ד לתחום העיתונות ההיתולית בלאדינו, הרי שבהיותו מוקדש לסוגות השירה בלבד נעדרות ממנו סוגות עיתונאיות שגורות בעיתונות זו, וביניהן ידיעות חדשותיות, מאמרי דעות ופולמוס, רשימות הומוריסטיות, סדרות הומוריסטיות, בדיחות, רומנים בהמשכים ועוד. בהעדר סוגות עיתונאיות אלה בק"ד, השוואת התכנים בק"ד לאלו של העיתונות ההיתולית בלאדינו מבליטה את ההבדל המרכזי בינו לבין העיתונים האחרים: בק"ד יש התעלמות כמעט מוחלטת ממאורעות, מתהליכים וממאבקים חברתיים, כלכליים ופוליטיים בקהילה היהודית ובעולם הסובב אותה, נושאים שהעיתונות כולה עסקה בהם באינטנסיביות. בק"ד, ובאופן מודגש בשירי הזמר שנרפסו בו, חסר לחלוטין המרכיב הסאטירי, המאפיין את שירי הזמר בשאלוניקי והעושה את הסוגה הזו למורכבת, מגוונת ומעניינת.⁶¹ זהו אולי ההסבר לרושם של חוסר גיוון ורדידות מסוימת העולה מן העיון בעיתון. התהפוכות שהקהילה היהודית בשאלוניקי חווה בתקופה סוערת זו, הפולמוסים הפנימיים והשנוניים החברתיים והתרבותיים המתחוללים בה – כל אלה נותרו מחוץ לדפי ק"ד.

מה אם כן העסיק את הכותבים בעיתון? נראה שהעיתון היה מעין במה אישית או קבוצתית (של העורך או של החבורה שלו) שבה הם מפגינים את שליטתם בכתיבת "קאנטיס דיב'ירסוס" (שירים שונים), כלשון כותרת העיתון. בכך משתלבת גם הדמות הנשית קלארה / קליר. השילוב של ההודעות והשירים המוקדשים לה יוצר רושם של מעין קריצה או רמיזה שאין להתייחס לרברים ברצינות ושההודעות והשירים מנוסחים בלשון סגי נהור. בדומה לכך, גם ההתנצחות עם חבורת "פאפיליון" נראה שאינה משקפת מאבקי כוח ממשיים ואין היא אלא התקוטטות מילולית. אפשר גם שמשקפת כאן יריבות בין עיתונאים ועיתונים: "פאפיליון", הוא אנרי אלפ'אנדארי, היה שותפו של ז'אן פארינטי בעיתון איל ג'ילב'יס, לאחר שזה פרש מק"ד.⁶² אולי יש קשר בין פעילותו של אלפ'אנדארי באיל ג'ילב'יס לבין השירים בגנות חבורתו שנרפסו בק"ד.

גם השימוש בשירי דוגמה בלאדינו ליצירת שירי הזמר מרמז אולי שמטרתם של המחברים לא הייתה למשוך את אוזנם של הצעירים חובבי המוזיקה המודרנית, כעדותם של הצמד צדיק

60 בראשית דרכו (ספטמבר 1926) נרפס איל מאיימון ברפוס נוב'יל. גיליונות מאוחרים יותר נרפסו ברפוס "איל פרוגרסו". לא שרדו גיליונות של איל מאיימון מהתקופה שבה ק"ד ראה אור.

61 על סאטירה בשירי זמר ראו הבסי, שירי הזמר (הערה 3), עמ' 56-60; Conjero (הערה 3).

62 ראו לעיל, הערה 50.

וגאזוז.⁶³ למרות שמדובר בשירים בודדים, ייתכן שלמוזיקה היה תפקיד משני, ושהטקסטים החדשים כשלעצמם היו המטרה. קו ייחודי זה, וכן העדרם של שירי הזמר שנדפסו בק"ד מן המסורת שבעל-פה, מעידים אולי ששירים אלה לא בוצעו בפועל ושכל קיומם היה בין דפי העיתון.

סיכום

ק"ד היה עיתון שלא מצאנו לו אח ורע בעיתונות בשאלוניקי. שאלות רבות הקשורות בנסיבות הופעתו, בכותביו ובמטרותיהם נותרו בלא מענה, ורבות מהמסקנות המוצגות כאן הן בגדר השערות. אם היו במות עיתונאיות וספרותיות כדוגמתו, הן לא הגיעו אלינו. אפשר לקוות שעם הזמן יתגלו גיליונות נוספים של ק"ד, של עיתונים שהתקיימו במקביל לו ואולי אף של עיתונים אחרים שלא נודעו עד כה, ואלו ישפכו אור על מקומו של ק"ד על מפת העיתונות בלאדינו בשאלוניקי.

63 ראו לעיל ***** (יושלם לאחר העימוד)